

Suomen tempusjärjestelmän reunamia

Wolfgang Schlachter (Göttingen)

(Jatkoa edelliseen vihkoon.)

2. Suomen perfektin funktion määrittäminen

Tämän tutkielman ensimmäisessä osassa (Virittäjä 1/1980) ilmeni suomen kielen perfektin ja imperfektin vertailusta, että imperfekti on puhdas tempus, perfektin sekatemppus. Molemmat ilmaisevat menneisyyttä; perfektin sisältää kuitenkin jo kieliopillisena kategoriana aina myös sellaisia kielenulkoisia, ontologis-pragmaattisia ainesosia kuin tila ja päätyneisyys. Vaikka molemmat tempukset kuuluvat samaan järjestelmään, ei tätä järjestelmää voida tarkastella pelkästään temporaalisesta näkökulmasta. Perfekti ulottuu puhtaan tempussysteemin ulkopuolelle; se on siirtymänä kieliopin yläpuoliseen, monikerroksiseen korkeamman tason järjestelmään, jonka ainesosina on kielenulkoisia suhteitakin. Näiden heterogeenisten struktuurien tutkiminen on laaja ja kiintoisa tehtävä.

Tutkielman toisessa osassa olen asettanut tehtäväkseni selvittää suomen perfektin funktion tärkeimmät sekamuodot, niiden ainesosat ja niiden taajuuden aineistossani ja tehdä sillä tavoin päätelmiä perfektin funktion rakenteesta. Aineistoni on seuraava: A(altio) ja S(erp) kokonaan, C(anth) s. 109—198, I(tkonen) s. 5—105 (ks. Vir. 1980 s. 14).¹

Voidakseni analysoida materiaaliani olen tarkannut perfektin käyttöä lauseissa ja kontekstissa ja olen siten löytänyt joukon näkökulmia, joiden mukaan oli mahdollista sijoittaa aineisto koordinaatistoon. Vaaka-akselille tulivat pragmaattiset tyypit (»P-tyypit»), pystyakselille kontekstityypit (»K-tyypit»). Luonnehdin näitä seuraavassa lyhyesti. Molemmille sarjoille on ominaista, että yksityisten faktorien välinen raja on liukuva; esimerkkien sijoittuminen on ratkaistava tapaus tapaukselta.

¹ Mainittakoon, että varhemmuuden näkökulma on jätetty huomiotta, koska se koskee jokaista lausetta. Kielto- ja sivulauseet on kyllä otettu mukaan, mutta niitä ei ole sijoitettu koordinaatistoon, koska ne limittyvät muiden näkökulmien kanssa.

P-tyypit

Perfekti voi ilmaista seuraavia seikkoja:

1. Tilaa, esim. »*Eläähän se, mutta jalkaansa on potanut jo toista vuotta. . .*» C 161 'Leben tut er; aber sein Bein ist schon über ein Jahr krank'. Saksassa nykyinen tila, jonka kestoja ajanmäärityse osoittaa, suomessa mennyt tila, jonka etäisyyden nykyisestä ajanmäärityse osoittaa ja jonka jatkumisen nykyisyydessä ilmaisee konteksti tai ajatusyhteys. Perfekti »ilmaisee» kieliopillisesti vain varhemmuutta; tapahtuman jatkumisesta se antaa vain vihjeen.² Informatorisesti tärkeää kyseisessä tapauksessa on nykyhetki, ei miehen kärsimyshistoria. Vaikka verbi on kursiivinen, ei se siis viittaa ajan kulkuun. (Mahdollinen) »perfektinen konnotaatio» on kehittynyt luultavasti perfektin eriytyessä imperfektistä. — Muita esimerkkejä: *olemme pysyneet* A 36; *on ollut menestystä* A 62; *olen syönyt* S 15; *on kestänyt* S 151; *on vallinnut* I 22; *on säilyttänyt* I 100 jne. *Olla* esiintyy tässä tyyppissä varsin usein. Myös passiivia tavataan paljon (esim. I 67 *on kirjoitettu* 'tekstinä on'); tässä menneen tapahtuman momentti väistyy erityisen selvästi. Suomen perfektin erityisväri voi olla peräisin tällaisista tapauksista.

2. Kehitys johtaa tilaan tai tulokseen. Erona tyyppiin 1 on, että tapahtuma ei jatku nykyajassa. Informatorisesti ei tärkeää ole tapahtuma vaan tulos. Esimerkki: *Onko asuntonne valmistunut?* ('valmis!') A 100. Verbi on kursiivinen. Se ei viittaa siihen, että tapahtuma jatkuu nykyisyydessä; tämä vivahde ei siis kuulu välttämättä perfektin funktioon, vaan se on (semanttinen) konnotaatio. Varhemmuus on nytkin luonnollinen kieliopillinen vastine kontekstisuurelle »tulos». Muita esimerkkejä: *on tapahtunut* C 123; *on päivät päätetty* C 186; *on päässyt* S 122; *on keksitty* S 31; *on hajaantunut* I 5; *on laajentunut* I 17 jne.

3. Kehitys jää tuloksetta. Tämä tyyppi on harvinainen ja sen erottaminen tyyppistä 2 vaikeaa. Esimerkki: »*Huolesta miesparka on vallan tyrmistynyt*» C 154. Kohtalo on kolhinut miestä; mielentila on sitä mukaa »kehittynyt». Se ei ilmene kuitenkaan »tuloksena» mutta ei myöskään »ominaisuutena». Tosin se jatkuu edelleen nykyisyydessä, mutta informatorisesti tärkeää on hämmennyneisyyden toteaminen. Verbi on kursiivinen. Lisäesimerkkejä: *ei ole herännyt* S 187; *ovat kysyneet* I 85 (kysymys on yhä vailla vastausta) jne. Kielteisten esimerkkien suhteellinen runsaus ei ole sattumaa. Tapaukset vastaavat siinä suhteessa tavanomaista perfektin tulkintaa, että kehitys jatkuu nykyisyydessä

² Eeva Kangasmaa-Minn selittää lauseen *Tässä talossa on asunut Runeberg* siten, että Runeberg ei välttämättä enää asu siellä mutta että ainakin talo on edelleen olemassa. Jo pelkkä presupposition ja ilmaussisällön välinen asiayhteys (kirjoittaja, CIFU 4 s. 87—, varsinkin 98—) riittää siis perfektin valintaan; imperfekti sen sijaan vaatii tapahtumayhteyttä.

eräänlaisena tilana, ts. huomion kiintymättä sen yksityisiin vaiheisiin. Kuitenkin on huomattava, että tilaa ei esitetä vaan se ilmenee asiatilanteena yhteydestä.

4. Tulokseen johtanut muutos nykyisyydessä. Eroa tyyppiin 2 nähden on vain siinä, että verbin tapahtuma ei viittaa suunnitelmallisuuteen. Verbit ovat nyt tavallisesti translatiivisia. Esimerkki: *Olen lihonut tänä kesänä neljä kiloa* A 119. Tässä tyypissä ilmenee eräs perfektille ominainen vastakohta erityisen selvästi: informatorisesti on kiintoisaa vain tuloksen toteaminen, mutta morfosemanttisesti verbit osoittavat prosessia, joka ei sinänsä ole johtanut päätökseen. Perfektin sisältävä lause on ajatusyhteydessä erillinen, mutta asiatilanteen kannalta se liittyy »takanapäin» olevaan (käsitteistä ajatusyhteys ja asiatilanne ks. kirj., mts. 95, 97—). Aikamuoto viittaa »fantasman deiksiksessä» (Bühler) menneisyydessä tapahtuneeseen prosessiin; lause ei ilmaise, jatkuuko tapahtuma. — Muita esimerkkejä: *olemme kyllästyneet* A 128; *olet tullut* ('geworden') C 116; *olet kasvanut* S 63; *on rapistunut* S 85; *on tapahtunut muutos* (huomaamatta kielessä) I 105; *ovat muuttuneet* I 47 jne. Myös tämä tyyppi on harvinainen.

5. Tekeminen, jolla on jälkivaikutus. Ryhmä on suurin. Nyt tulevat mukaan ensimmäistä kertaa transitiiiverbit. Esimerkkejä: *Olen varannut sinulle ohjelmaa tänä illaksi* A 90; (*sukset,*) *joita hän on kovasti toivonut* A 47 (hän on tosiaan saanut ne jouluksi); (*kaupungeissa,*) *missä lumi on kuljetettu pois kaduilta* A 45. Toiminta on näissä esimerkeissä yleensä aktionaalisesti täyttynyt; aspektikielissä puhuttaisiin päättynisyydestä, perfektisestä aspektista (mikä ei ole samaa). Toiminta ei jatku nykyisyydessä. Aspektinäkökohta on nyt tärkeä; sen mukaisestihan puhuja ei näe tapahtumaa käynnissä olevana vaan kokonaisuutena, tuloksen edellytyksenä. Myös tähän tyyppiin pätee tyypin 4 yhteydessä todettu vastakohta: informatorisesti ei ole olennaista tapahtuman kulku vaan tulos, joka on sisällöllisesti korkeammalla tasolla kuin prosessi itse. Tosin prosessi kytkeytyy todellisuudessa kiinteästi tulokseen, mutta se on silti olennaisesti eri asia; siten näiden lauseiden erillisuus ajatusyhteydessä on selvästi havaittavissa. Toisaalta prosessi rakentaa ajatusyhteyden (tähän tapaan: olen mennyt kaupunkiin hankkimaan sinulle teatterilippuja), joka puolestaan viittaa menneeseen asiayhteyteen (tähän tapaan: olet ystäväni, halusin ilahduttaa sinua). Kuten esimerkeistä näkyy, ei olennaista ole tuloksen tärkeys nykyisyydessä vaan se, että voidaan ilmoittaa täyttynyt tapahtuma tosiona. — Muita esimerkkejä: *on sanonut* C 143; *on kokenut* C 165; *on pyytänyt . . . olen ostanut* S 142; *olen tutkinut* S 71; *on sanottu* I 13; *on valaissut* I 15 jne.

6. Tuloksellinen tapahtuma. Verbejä on tällöin käytetty intransitiivisesti; subjektin aktiivisuus on vähäisempi kuin tyypissä 5, tai se puuttuu kokonaan. Esimerkki: *Esko on sanoutunut irti työpaikastaan* A 116. Tapaukset muistuttavat

tyyppinä 2—4; niissä on kuitenkin enemmän tapahtuman luonnetta. Teonlaatu ei ole niin ehdottoman resultatiivinen kuin tyyppissä 5 (vrt. *Minä olen matkustellut ympäri Suomea*, . . . A 144); perfektin funktion osuus tulokseen on suurempi. Päättäneen aspektin ilmaisemisesta on vastuussa erityisesti predikaattiryhmän merkitys; vrt. *sanoutua irti, siirtyä New Yorkiin, pudota 'herunterfallen'* A 140, *puhua asiasta* A 157 mm. Myös muut tyyppin 5 piirteet toistuvat; vain niiden sekoittumissuhde on toisenlainen kuin tyyppissä 5. Siten esimerkiksi toiminnan ja tuloksen suhde on kiinteämpi ja subjektiivisempi kuin tapahtuman ja seurauksen: tapahtumakaan ei tosin jatku nykyisyydessä, mutta syynä ei ole se, että toiminta on päättynyt, vaan se, että asiatilanteesta riippuva verbin aktuaali merkitys ei salli sitä (vrt. *lähtenyt pois* C 129). Informaation kannalta tärkeää ei ole lähtö vaan se seikka, että mies on poissa — ajatusyhteydessä irrallinen tosio. Tapahtuman pragmaattinen liittyminen nykyisyyteen on höllempi kuin tyyppissä 5. Perfektiä käytetään ilmeisesti ensi sijassa tuloksen tärkeyden osoittamiseen.³ Verbin resultatiivinen merkitys työntää ajankulun osuuden taka-alalle mutta vaikuttaa määräävästi asiatilanteeseen (»*Kukkaroni on pudonnut, äiti*» A 140); sitä vastoin viittaus asiayhteyteen, kuten äskeinen osoittaa, on toisinaan tarpeeton. Verbillä on vähemmän valenssi-piirteitä kuin tyyppissä 5; siksi myös kielenulkoiset suhteet sen laajempaan kielelliseen ympäristöön ovat yksinkertaisemmat. — Lisäesimerkkejä: *on mennyt* C 151; *ovat tulleet* S 52; *on ilmestynyt* S 34; *on muuttanut* I 52 jne.

7. Tapahtuma, jolla ei ole jälkivaikutusta nykyisyydessä. Ryhmä on toiseksi suurin. Selvästi etualalla eivät ole transitiiviset enempää kuin intransitiivisetkaan verbit; verbien sisältöjä ei voi luokitella yksiselitteisesti toiminnoiksi. Tässä yhteydessä tärkein piirre on resultatiivisuuden puuttuminen. Tosin ajatusyhteydestä voidaan päätellä jonkinlainen tulos; se ei kuitenkaan ole informatorisesti välttämätön, joten sitä ei voi nyt pitää perfektin funktion perusluonteisena piirteenä. Esimerkki: »*Olen kauan opettanut Buffalossa*, . . . » A 55—. Tässäkin käyttämäni ilmaus »tapahtuma» viittaa johonkin, mikä sijoittuu tarkoituksellisen toiminnan ja motivoitumattoman muutoksen välimaille. Verbin sisällön sallima mahdollinen aktiivisuus jää informaatiossa usein käyttämättä hyväksi: *olen opettanut* (= ollut opettajana ja sitten lopettanut). Siten semanttinen ero tyyppisiin 2—4 jää pragmaattisesti varsin vähäiseksi. Aspekti ja teonlaatu eivät tule näkyviin. Tuloksen puuttuminen melkein purkaa yhteyden nykyisyyteen; »*kytkös taaksepäin*» on sitä vastoin vahva. Lausesisällön asiatilanne sijoittuu menneisyyteen; niinpä lause jää nytkin irralliseksi, vaikka toisesta syystä kuin edellä. Verbin sisältö ei tälläkään kertaa

³ Ikola tähdentää mm. teoksessaan *Tempusten ja modusten käyttö II*, Turku 1950, s. 69 tätä seikkaa, joka on tullut puheeksi myös saksalaisessa asiaa koskevassa kirjallisuudessa (esim. W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik III 1*, Berlin 1922, s. 188—).

Wolfgang Schlachter

ilmene ajan kulkuna tai prosessina vaan tosiona. Tyypissä 7 tulee selvemmin kuin muuten esille perfektin funktion kieliopillinen komponentti, ts. varhemuus. — Lisäesimerkkejä: *on kirjoittanut* A 99; *on ansainnut* A 42; *kunnes ovat avanneet* A 47; *niin paljon kuin olen . . . vaeltanut* C 103; *ovat niin tehneet* C 103; *vuosia on vierinyt* C 101; *olemme jutelleet* S 40; *on pantu merkille* S 5; *olen aprikoinut* S 5; *ovat osallistuneet* I 6 jne. Tässä tyypissä pistää silmään se, että kieltolauseet ja sivulauseet ovat melko yleisiä. »Tapahtuman kieltoa» on vaikea erottaa tiloista; sama koskee sivulauseetta, koska sillä ei ole ajankulkutilannetta (ks. kirj., Festschrift H. Fromm, München 1979, s. 325—). Ylipäätään tämä tyyppi ei ole selväpiirteinen.

Koetan nyt koota eri tyyppjä luonnehtivat piirteet taulukkoon. Suljemerkinät (+) ja (—) osoittavat, että kyseinen piirre on harvinainen tai esimerkit siitä epävarmoja.

Taulukko 1. P-tyyppien piirteiden jakauma

Piirre	Pragmaattiset tyypit						
	1	2	3	4	5	6	7
1. transitiiiverbi	—	(+)	—	—	+	(—)	+
2. intransitiiviverbi	+	+	+	+	—	+	+
3. teonlaatu resultatiivinen	—	+	—	—	+	+	—
4. teonlaatu irrelevantti	—	—	—	+	—	+	+
5. toiminta	—	—	—	—	+	—	(—)
6. muita tapahtumia	+	+	+	+	—	+	+
7. jatkuu nykyisyydessä	+	—	+	—	—	—	—
8. ajatusyhteydestä irrallaan	+	+	+	+	+	+	+
9. ilmoitettavissa tosioksi	+	+	+	+	+	+	+
10. tulos informatorisesti tärkeä	—	+	+	—	+	+	—
11. prosessi ja tulos kiinteässä yhteydessä	—	+	+	+	+	+	—
12. prosessi rakentaa asiatilannetta taaksepäin	+	+	+	+	+	+	+

P-tyyppien numerot: 1. tila, 2. tuloksellinen kehitys, 3. tulokseton kehitys, 4. muutos, 5. tuloksellinen vaikutus, 6. tuloksellinen tapahtuma, 7. tulokseton tapahtuma.

Piirremerkintöjen ymmärtämisen helpottamiseksi on huomattava vielä seuraava: »teonlaatu» ei tarkoita kieliopillista vaan semanttisia kategorioita; ne syntyvät sana- ja lausemerkityksen yhteisvaikutuksesta: verbiä on voitu käyttää yhdessä tapauksessa resultatiivisesti, toisessa irresultatiivisesti. Piirteinä nämä teonlaadut ovat sikäli tärkeitä, että perfektin esiintyminen kytkeytyy useissa tapauksissa tiettyihin verbin merkityksen toiminnallisiin puoliin. Aineistossani on 128 kursiivisesti käytettyä, 228 resultatiivisesti käytettyä verbiä. Kun teonlaadun vaikutus ei tule näkyviin, P-tyyppi ei ole yleensä kovin selväpiirteinen.

Suomen tempusjärjestelmän reunamia

Toiminnalla tarkoitetaan tässä yhteydessä tavoitteellista tekemistä, ts. vaikutusta johonkin kohteeseen. Kaikkia muita olemisen moduksia on sanottu kokoavasti »tapahtumiksi».

Sanaa »tulos» myönnän käyttäneeni jonkin verran epätasaisesti. Tämä perustuu siihen, että jatkoa nykyisyydessä voidaan pitää pelkkänä edelleen-tapahtumisena, siis tuloksettomana (esim. P-tyyppi 1: tila), toisaalta elimellisenä jatkona jollekin, mikä ei ole vielä päättynyt (P-tyyppi 3). On erotettava päättymistä ja täyttymistä osoittava tulos. Niinpä tyyppin 3 esimerkissä *on tyrmistynyt* ei ole sanottu, ettei kehitys voisi vielä jatkua edelleen, mutta kontekstissa se on päättynyt, johtanut tulokseen, joka kiinnostaa pelkästään kontekstissa. Pelkkä päättymisen merkitsee semanttista, täyttymisen pragmaattista tulosta. Pragmaattinen tulos on, kuten taulukko osoittaa, aina myös informatorisesti tärkeä (tyypit 2, 4, 5 ja 6). Se että (semanttinen) tulos on tärkeä myös tyyppissä 3, perustuu verbin merkitykseen, joka on informaation ytimenä.

Irrallisuus ajatusyhteydessä ja tosiona ilmoitettavuus liittyvät läheisesti yhteen. Tämän vastakohtana on 1. osassa käsitelty kerronnan peräkkäisyys tai yksityiskohtainen selonteko tai kuvaus, jonka osia viittaukset eteen- ja taaksepäin sitovat. Ensin mainittujen lauseiden sisällöllinen informaatio on ymmärrettävissä ilman kontekstin apua. Tosion ilmaiseminen on vastakohtana tapahtumien kulun ilmaisulle. Irrallisen tosion informaatio abstrahoituu kaikista yksityisistä saattelevista seikoista; se on puhdas viesti.

Semantiikka ja pragmatiikka täytyy erottaa myös informaatiotasolla. Tyypeissä 1 ja 7 ero on irrelevantti; niissä on kyse vain tapahtumisesta, ei tuloksesta. Muissa tyypeissä erottuu tulos; sen kiinteä liittyminen prosessiin seuraa jo »tuloksen» käsitteestä. Tällä kertaa ei päättymisen ja täyttymisen erolla ole merkitystä. Mutta tyyppissä 3, jossa jatkuminen nykyisyydessä on mahdollinen, ilmenee verbinmuodosta tuloksen ja prosessin kiinteä yhteys: *on tyrmistynyt* ilmaisee sielullista prosessia, jonka (väliaikainen) tulos ilmaisee samalla sen (väliaikaisen) päättymisen.

Prosessin välitystehtävä ja irrallisuus ajatusyhteydestä vihdoinkin näyttävät olevan keskenään ristiriidassa. Kuitenkin myös nyt täytyy pitää erillään informaatiotapahtuman eri tasot: ajatusyhteys ei ole yhtä kuin asiailanne. Ajatusyhteys ei yllä pitemmälle kuin tietoisuuskeskus, josta ilmaus saa alkunsa tai jossa sen kuulija tajuaa. Asiyhteys sitä vastoin on kaikkien seikkojen kokonaisuus, suhteutuskehys, johon kyseisen tapahtuman ajatellaan sijoittuvan. Se on osa todellisuuden tuntemusta ja tunkeutuu vain vähältä osin keskustelukumppanin tietoisuuteen. Perfekti menneen ajan tempuksena takautuu aivan luonnollisesti johonkin aiemmin tapahtuneeseen, tietona esitettävissä olevaan; tämä suhde on kuitenkin »itsestään selvä», ts. se ei ole informaation havaittu ainesosa eikä siksi kumoa ilmauksen irrallisuutta.

Wolfgang Schlachter

Vaikka piirteet ovat erilaisia ja niitä on vaikea rajata toisistaan, osoittaa jo tämä taulukko vähintään neljä selvää tendenssiä: »ilmoitettavissa tosioksi», »ajatusyhteydessä irrallinen» ja »prosessi rakentaa asiatilannetta taaksepäin» pätevät kaikkialla, ja pragmaattinen »tuloksellinen tekeminen» ja psykologinen menettely »toiminta» sijoittuvat vastavuoroisesti paikoilleen pragmaattisten tyyppien ja piirteiden järjestelmässä. Perfektin funktion kannalta on merkityksellistä se, että kolme ensin mainittua piirrettä pätevät kaikissa tapauksissa. N:o 8 osoittautuu vahvemaksi kuin n:o 7, jota on tavallisesti pidetty yhtenä perfektin pääpiirteistä. N:o 12 ei sinänsä voi olla erityisesti perfektin piirre, koska se on pysyvässä yhteydessä kieliopilliseen funktioon »menneisyys» (se ilmenee myös imperfektissä ja pluskvamperfektissä); vasta yhdessä näennäisesti vastakohtaisen n:o 8:n kanssa se johtaa siihen perfektia luonnehtivaan ominaisuuteen, että perfektin tapahtuma kuuluu kieliopillisesti, semanttisesti ja pragmaattisesti menneisyyteen mutta ulottuu pragmaattisesti (ja useimmissa tapauksissa myös semanttisesti) nykyisyyteen. Semanttinen jatkuvuus, joka ei ole todettavissa ilman pragmatiikan apua, ei ole välttämätön. Tässä yhteydessä on merkitystä varsinkin tyypillä 3, josta tosin on vain vähän esimerkkejä. Verbinmuodon sisältö edellyttää semanttista ja pragmaattista kehitystä (esim. *on tyrmistynyt*). Nykyisyydessä jatkuminen jää epämääräiseksi, ts. tuloksena on vain verbin ilmaisevan tapahtuman toteutuminen; mahdollisia (pragmaattisia) seurauksia ei käytetä informaatiossa hyväksi. Tällöin perfekti ilmaisee siis vain yhteyden taaksepäin, mutta suhde ei ole kontekstuaalinen vaan semanttinen. Informaation kannalta on kyseessä staattinen tosio, ja lauseen sisältö on irrallinen. Mutta pragmaattiselta kannalta kehitys voi jatkua tyypissä 3; (informativisesti hyödyntämätön) nykyisyydessä jatkuminen on mahdollinen. Tyypissä 7 tapahtuma ilmenee enemmän sattumuksen luonteisena; siksi ei nykyisyydessä seuraa jatkoa, eikä tapahtumaa informaatiokaan esitetä tuloksena vaan jälleen vain tosiona. Tyyppi 7 osoittaa, ettei piirre 7 enempää kuin piirre 10:kään ole ehdottoman välttämätön perfektin esiintymiselle. Jäljelle jäävät kaikissa esimerkeissä todetut piirteet 9 ja 12: tapahtuman täytyy olla ilmoitettavissa tosiona ja sijoittua menneeseen asiatilanteeseen. Informaatioteoreettisesti voitaisiin sanoa: perfekti on tosioksi ilmoittamisen oire (Anzeichen, vrt. G. Bentele — I. Bystrina, *Semiotik*, Stuttgart 1978, s. 107—) mutta »menneisyys»-noeemin merkki (Zeichen).

K-tyypit

Tyypit ilmenivät 1) siinä, miten perfektimuodon sisältävät lauseet sijoittuvat kontekstiin, ja 2) siinä, mikä on lausuman kontekstipohjainen esitysmuoto. Kontekstityypit ovat tunnettuja suureita eivätkä kaipaa selitystä; valaisen kutakin vain parilla esimerkillä. Suhteutus lausetyyppeihin ei olisi mielekästä. Tosin molemmat kontekstityyppien lajit ovat tulleet ilmi valintakriteerin

Suomen tempusjärjestelmän reunamia

»perfekti» yhteydessä; kuitenkin tuollainen suhteutus tekisi mahdolliseksi sanoa jotain esim. tilaverbin sisältävän lausetyypin esiintymisestä puheessa, ei sen sijaan perfektin käyttäytymisestä. Sitä vastoin noiden kahden K-tyyppilajin vertailu on tärkeä tehtävä. Teen sen esittämällä ja tulkitsemalla asiat — myös esimerkkien määrät — taulukkomaisesti.

Ensimmäiseen K-tyyppilajiin kuuluu kolme ryhmää:

a) Irralliset lauseet. Niitä esiintyy lähinnä esimerkkilauseina, otsikoina, tekstin aloituksina. Esimerkkejä: *Olemme pysyneet terveinä* A 36; *Onko asuntonne valmistunut?* A 100; »*Onko Jumalakin minut hylännyt?*» C 128; »*Eihän iltauutiset vielä ole tulleet?*» S 90.

b) Uuden teeman aloittavat lauseet. Laajemmassa kontekstiyhteydessä on jokin osateema päättynyt ja uusi alkaa. Esimerkkejä: *On tultu joulukuun puoliväliin.* A 45; oppikirjassa lause on tosin erään lukukappaleen alussa; kuitenkin se esitetään ikään kuin uuden kappaleen alkuna. Vastaavanlainen on *ovat käyneet katsomassa* A 130. »*Mitä teille on tapahtunut, Johanna?*» C 123; mukaan on tullut uusi keskustelukumppani; »*Enpä ole hiljan nähnyt noin suurta surkeutta*» C 189; keskustelua on ryhdytty taas jatkamaan; *Olen joskus aprikoinut, miten . . .* S 5; varsinaisen lehtialakerran alku; *Pieni tyttö on nyt . . . tullut siihen kohtaan, . . .* S 30; *Tehtäväni ei ole ollut helppo* I 5; *Tutkijoita on askarruttanut kysymys, mistä . . .* I 100.

c) Keskustelu. Nytkin on kyseessä eräänlainen uuden aloitus; vaihtumakohta on tällä kertaa kuitenkin pikemmin pragmaattinen kuin sisällöllinen: puhujan ja kertojan deiktinen asennoituminen osuvat yksiin. ». . . *Olen myös luvannut lähettää . . . artikkeleita*» A 57; aikeiden luetteleminen. ». . . *Enpä ole tullut tuota ajatelleeksi!*» C 111. »*En minä ole ikinä ennen huomannut, että . . .*» S 147. Näissä kolmessa kontekstityypissä on yhteisenä piirteenä irrallisuus. Sisällöllisen kytköksen taaksepäin saa aikaan tilanne; nykyaikaan on jonkinmoinen välimatka.

Muut viisi K-tyyppiä voidaan liittää käsitteeseen »puheaktityyppi» tai »illokutiivinen funktio».

d) Tarkastelen nyt ensiksi tapauksia, joissa on kyse »referoivasta esityksestä». Ne ovat tavallisesti propositionaalisia ilmauksia, joilla välitetään asia-informaatiota: ». . . *Suomi on jatkuvasti teollistunut . . .*» A 103; »*En ole moneen yöhön saanut nukkuakaan tältä poloiselta*» C 168; *Mutta viime aikoina on usein tapahtunut sellaista, jota . . .* (kirjeessä) S 141; *Äänneopin ovat monet tutkijat sulkeneet kieliopin ulkopuolelle . . .* I 20. Tapaukset ovat lähellä K-tyypin 1. ryhmää: pragmaattisesti taaksepäin suuntautuvia, sisällöllisesti erillään nykyajasta. Mutta tämä tulee nyt vielä selvemmäksi kuin 1. ryhmässä, koska lauseet eivät ole kontekstista irrallisia; päinvastoin ne muodostavat useimmiten kokonaisia

Wolfgang Schlachter

informaatioketjuja. Sopivuus piirteeseemme 9 (ilmoitettavissa tosiona) on ilmeinen.

e) Tilanteen kuvaus. . . . *paisi kaupungeissa, missä lumi on kuljetettu pois kaduilta ja . . .* A 45. *Mutta äkkiä hänen korvaansa on tarttunut tuttu nimi* (hän oli puuhailut keittiössä ja kuunnellut radiolähetystä vain puolella korvalla) S 107. (Pöydällä on kukkia,) *vuode on sijattu . . . täsmällisesti* (luettelo) S 182. Nyt osoittautuu tekstien luonne merkitykselliseksi: C:ssä ja I:ssä ei ole esimerkkejä. Lauseen sisältö kuvaa vallitsevan asiatilanteen, se suhteutuu nykyisyyteen ja kytkös taaksepäin ilmenee vain asiayhteydestä. Piirre 9 ilmenee selvästi.

f) Kertomuksen informaatio. Tämä kontekstiasetelma on tietenkin erityisen kiintoisa, koska se vaatii puhumisasenteen vaihtamista, usein kyllä vain lyhyen lauseen ajaksi. Sanalla »informaatio» on nyt erityismerkitys (onhan myös »kertomus» informaatiota), nim. 'tieto, perehdyttäminen, asiantuntemuksen kartuttaminen', ei 'todellisuuden tuntemuksen lisääminen ylipäänsä'. Esimerkkejä: (Helsingissä oleva ulkomaalainen suunnittelee matkaa läpi Suomen. Esimerkkilause jatkuu:) *Hän tietää, ettei vieraassa maassa pidä lähteä matkalle suunnittelematta asioita kunnolla. Hän on siis käynyt hakemassa esitteitä matkatoimistosta ja laatinut . . . matkasuunnitelman . . .* A 69. (Näyttämöohje:) *tarkastaa, onko lapsi jo nukkunut* C 109. C:llä ovat muuten lähes kaikki esimerkit keskustelussa esiintyviä sivulauseita; esim. *». . . Sinä tahdoit minua auttamaan sitä miestä, joka on sinut pettänyt? . . .*» C 103 (samaa tapaan s. 104, mutta s. 107 vastaava relatiivilause on imperfektissä). Nämä esimerkit kuuluvat tähän vain ehdollisesti. Keskusteluhan on vain harvoin kertomusta. Tällaisten lauseiden ympäristössä on usein preesens. Kuitenkin ympäristö sisältää silloin enimmäkseen subjektiivisia kannanottoja, arviointeja ja kuvauksia ja siinä ilmenee siten aivan toinen puhumisasenne kuin perfektilauseessa; »murtuma» on selvästi havaittavissa. — *». . . ja sitten painuin Ateneumissa meidän omalle puolelle, missä en ole vuosiin käynyt, . . .*» S 144 (kertomuksesta). Esimerkit ovat ymmärrettävästi melko harvinaisia ja niihin liittyy yleensä eräitä erikoisuuksia: ympäristö on praesens historicumissa, scenicumissa tai solitivumissa tms. Kuitenkaan kyseessä eivät ole yksilölliset vaan funktionaalit poikkeamat, ja huomattakoon pääasia: murtuma puhumisasenteessa ilmenee kaikkialla. Lauseen sisältö on irrallinen, tilanneyhteys taaksepäin suuntautunut; piirre 9 on voimassa.

g) Perfektiä esiintyy satunnaisesti myös kertomuksessa, kuitenkin aina erityisestä syystä. Minulla on esimerkkejä vain S:ltä: *Jos hän . . . ei ole päässyt vaunuun . . .* 23; *Tuskin ovat Andante-osan viimeiset sävelet haipuneet, kun . . .* 33; (radiomainoksen jälkeen tekijä palaa kertomuskehyykseen:) *Mutta antiikin rauha on hävinnyt kodistanne* 34. Esimerkit ovat joko keskusteluista tai praesens historicumin yhteydestä. Kieliopillinen varhemmuussuhde ilmenee kaikkialla selvästi. Sivulla 109 oleva lause (. . . *kun lukija jo on aavistanut, . . .*) katkaisee

kertomuksen vetoamalla lukijaan. Sivulla 149 oleva kohta, kertomuksen loppulause, on opettavainen: *Tanelia ei sen koommin ole nähty lättähattuisena*. Kyseinen hattu oli pääteema, lopun tieto, joka on asiansa puolesta etäytetty muista tapahtumista, saa sisällöltään irrallisena (kiinteässä tilanneyhteydessä) erityisen merkityksen. Tapausten sijainti kontekstissa on siis kyllä erikoislaatuinen, mutta perfektin funktio eroaa muista esimerkeistä vain siinä suhteessa, että sen kieliopillinen puoli on nyt vahvemmin esillä.

h) Mietiskely. Informaatio ei etene asiasta toiseen vaan risteilee yhden pohdiskeltavan teeman ympärillä, esim.: »... *Tuhannet ovat niin tehneet eikä sitä heille ole viaksi luettu* . . .» C 103; »*Minä en ole hyviä (ihmisiä) nähnyt, niin paljon kuin olenkin maailmaa vaeltanut* . . .» C 103; *Mitä siis on tapahtunut, mikä on näin tyystin muuttanut hänen . . . elämänsä ja tuonut . . .?* S 72; *Olen laskelmoinut, että . . .* S 117. Rajankäynti toisiin K-tyyppeihin, ennen kaikkea c:hen nähden on toisinaan vaikea. Pääkriteeri on subjektiivisen sisällön ja yleistävän, objektiivisuutta tavoittelevan muotoilun sekoittuminen. Kaikissa esimerkeissä mietiskelyn puhumisasenne on toinen kuin ympäristön (kuvaus, selostus ym.). Sisällön irrallisuus selittyy tästä. Asiayhteyden suuntautuminen taaksepäin perustuu siihen, että ennestään tuttua asiaintilaa tarkastellaan yleisemmästä näkökulmasta. Yleisemmän pätevyyden tavoite saavutetaan ilmoittamalla asia toisena.

Tässä esitetyt K-tyypit ovat kertyneet perfektimateriaalia kootessani. Ne ovat tietenkin vain valikoima kaikista ajateltavissa olevista K-tyypeistä. On siis syytä olettaa, että valikoima on yhteydessä perfektiin. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, että perfektin suhde K-tyyppeihin on toinen kuin P-tyyppeihin. Eron voisi likimääräisesti ilmaista alkuun seuraavasti: P-tyypit vastaavat kysymykseen »Mitä perfekti ilmaisee?», K-tyypit sitä vastoin kysymykseen »Milloin perfektiä käytetään?». Vielä täsmentääkseni: P-tyypit sisältävät perfektin funktioelementtejä, K-tyypeille nämä ovat esiintymisen edellytyksiä.

Piirteet eivät ole sikäli aivan yhtenäisiä, että n:ot 1—4 ovat vain välillisesti pragmaattisia: transitiivisuuteen tai intransitiivisuuteen perustuu vain tapahtuman laatu (tila, kehitys, toiminta; tapahtuman ja muutoksen yhteydessä tulee lisäksi vielä täsmentäviä elementtejä). Informaatio sisältö kiinteyttää yleensä predikaattiverbin merkityksen ja siten enimmäkseen myös transitiivisuuden tai intransitiivisuuden kuten myös (semanttisen) teonlaadun. Jos merkitys on mahdollista välittää eri ilmaisukeinoilla, voidaan tähänkin jo käyttää P-tyyppejä. Piirteet 5—12 muistuttavat sikäli K-tyyppejä, että nekin riippuvat ilmauksen kielellisen, pragmaattisen ja kontekstuaalisen ympäristön yksilöllisestä laadusta. Piirteet eivät kuitenkaan kuulu K-tyyppien tapaan perfektin funktioon: perfekti ei ilmaise transitiivisuutta, resultatiivisuutta, nykyisyydessä jatkumista jne. niin kuin menneisyyttä, vaan nämä ovat vain

Wolfgang Schlachter

konnotaatioita, jotka voivat esiintyä yhdessä perfektin kanssa. P-tyypit ovat »oireita» (Anzeichen) kompleksisessa perfektin funktiossa. Esim. käsite »tila» sisältää enemmän kuin perfekti ilmaisee; mutta milloin perfekti esiintyy, sen yhtenä funktionaalina mahdollisuutena on — muista kussakin tapauksessa toteutuvista funktioelementeistä riippuvasti — ilmaista tilaa.

Koska kategorian funktiolla ja käytöllä ei tavallisesti ole yksiselitteistä vastaavuussuhdetta, ei kategorian kuvaus riitä käytön kuvaamiseen. Tällöin täytyy etsiä apua K-tyypeistä. Ne ovat kuitenkin funktiosta loitommalla kuin piirteet, koska konteksti on kielellisen tuotteen kategoria mutta piirteet taas kuuluvat laajasti käsitetyn kieliopin piiriin (joka sisältää semantiikankin).

Kuinka vahvasti kontekstityypit vaikuttavat ilmauksen muotoon, riippuu kunkin kielen rakenteesta (huomioon on otettava mm. topiikki — kommentti, fokuointi, ekstrapositio, konkreetin lauseen asema kontekstiympäristössään). Tässä käsiteltyjen K-tyyppien ei voi havaita vaikuttavan ilmauksen muotoon, mutta niiden sisältö muuttuisi, jos perfekti korvattaisiin imperfektillä (sikäli kuin se on mahdollista). K-tyypit solmivat suhteita valmiiden ajatusten välille; P-tyypit taas ovat jo osallistuneet niiden muotoutumiseen. Perfektin ja imperfektin erohan ei koske lauseen sisältöä vaan lauseen asemaa kontekstissa. Näin siis erottuu eräänlainen muodostusperiaatteiden hierarkia:⁴ »ankarimmat» säännöt määrittää (semantiikankin käsittävä) kielioppi; P-tyypit vaikuttavat puhtaasti kieliopillisen struktuurin asiatilanteen ontologisiin vaatimuksiin: nyt ei ole enää kyseessä grammaattisuus vaan ilmauksen adekvaattius. K-tyypit lopulta asettavat sinänsä valmiin lauseen johonkin kontekstiyhteyteen. Ne eivät enää »täsmennä» kielioppia johonkin kielenulkoiseen suuntaan kuten P-tyypit vaan modifioivat lauseen ikään kuin »ulkoapäin» ajatusyhteyden tarpeiden mukaan. Kieliopillisia funktioita voidaan pitää luonteeltaan sopimusperäisesti vahvistettuina »merkitsemissäntöinä»; sen sijaan P- ja K-tyypit käyttävät hyväksi kieliopillisia funktioita vain kielenulkoisiin ajatuksellisiin suhteisiin viittaamiseksi. Tällöin ei voi puhua enää »säännöistä» vaan vastaavuuksista. Esimerkiksi perfekti ei »ilmaise» referoivaa esitystä. Tämä on ilmaisumodaliteetti, ja se osoitetaan (kieliopillisesti) indikatiivilla. Perfekti osoittaa tässä puhumisasennetta eikä kieliopillista suhdetta; perfekti osoittaa, miten puhuja ottaa kantaa kokonaiseen asiaintilaan. Niinpä K-tyypit ilmaisevat kontekstitapaukset, milloin perfektiiä käytetään, eivätkä perfektin kieliopillisia funktioita.

P-tyypit luovat vielä yleisen pragmaattisen pohjan perfektilauseetta varten, ja siksi ne voidaan — vaikka kielenulkoisina aineksina — lukea kieliopillisen funktion piiriin; K-tyypit puolestaan viittaavat konkreettiin yksityistapaukseen ja sen tekstiympäristöön. Ne vaativat tosin perfektiiä ilmaisuvälineeksi

⁴ Tämä hahmotelma muistuttaa Bentelen ja Bystrinan esittämää, mts. 134.

mutta ilmaisevat samalla ne riittävät kontekstuaaliset ehdot, joiden vallitessa perfektin *hic et nunc* esiintyy.

Jos halutaan yleiskuva K-tyypeistä, huomataan heti niiden sukulaisuus perfektilauseiden »piirteiden» kanssa. Piirteet esiintyvät sekä perfektilauseissa että kontekstityypeissä. Esimerkiksi sopii sisällöllinen etääntyneisyys ajatuskontekstissa ja samanaikainen pragmaattinen ankkuroituminen (ajallisesti menneeseen) asiayhteyteen; »irrationaalinen lause» on ajatuskontekstin ulkopuolella, ja meidän on keksittävä sille asiayhteys, jos haluamme ymmärtää, miksi perfektimuotoa on käytetty. Uuden teeman aloitus vaatii asiayhteyttä, ajatuskonteksti selvenee vasta ilmaisun mitta. Keskustelu erottuu deiktisiltä erikoispiirteiltään ja kielelliseltä muodoltaan ympäristöstään, mutta se on tarpeen liittää kiinteästi asiayhteyteen. Referoivassa esityksessä lause ei tosin saa olla sisällöltään irrationaalinen; kuitenkin yhteyden muodostaa asiointi itse, informaatio sellaisenaan taas on erossa muusta (toisin kuin kerronnassa tai kuvauksessa). Tilanteenkuvauksessa perfektin on jo poikkeuksellinen. Tällöin saa pikemmin sellaisen vaikutelman, että perfektin saa aikaan irrationaalisuuden tyyllisistä syistä mutta ei itse ole irrationaalisuuden aiheuttama. Ympäristössä esiintyy melko usein *praesens historicum*, siis eloisa kerronta. Asiatilanteesta suorastaan pyritään vaihteluun. Sama koskee myös kerronnan perfektin (K-tyyppi f ja g): tällöin perfektin on pidettävä tyyllisistä aiheutuneena jo järjestyneen funktioalan laajentumana. »Mietiskelyn» ohessa vihdoin irrationaalisuus esiintyy samassa muodossa kuin läheisessä tyyppissä d; taaksepäin liittymisen saa aikaan asiayhteys.

Jäljellä olevien piirteiden sukulaisuus K-tyyppien kanssa ei näy yhtä selvästi; niitä ei voida ilman muuta rinnastaa keskenään struktuurallisesti. Kuitenkin esimerkiksi resultatiiviset verbit esiintyvät materiaalisesti useammin kuin irresultatiiviset, eikä jälkimmäisillä ole havaittavaa vaikutusta perfektin käyttöön. Erityisesti piirre 9 on hyvin yhdistettävissä K-tyyppisiin, ainakin niihin, jotka eivät ole osoittautuneet erikoistapauksiksi (f ja g). Samoin varauksin myös piirrettä 10 voisi soveltaa K-tyyppisiin: perfektimuodossa kuuluu tosin tapahtuman kulku ilman muuta informaatioon, mutta perfektimuodon pääsisältö on tulos sellaisenaan (piirteet 3 ja 11). Tästä syystä piirre sopii hyvin tyyppisiin a, b, d, e ja h. »Tuloksiin» voi kuulua myös jatkuminen tulevaisuudessa (piirre 7): tällöinkään ei olennaista ole »eteneminen» vaan kontinui-teetti pragmaattisena tekijänä. Näin syntyy samanlainen yhteys K-tyyppisiin kuin piirteissä 9–12.

Tähänastisesta esityksestä ilmenee selvästi, että perfektin funktio ei ole määritettävissä tutkimalla yksinomaan kieliopillista käyttöä. Näin olemme päässeet tutkimuksen keskeiseen ongelmaan, jolla on merkitystä kysymyksenasettelumme ulkopuolellakin: kuinka ne sekalaiset tekijät, jotka tapauksittain ovat kieliopillisen kategorian esiintymisehtona, liittyvät yhtenäisiksi perfor-

Wolfgang Schlachter

manssikieliopissa aina käyttökelpoiseksi »käyttösäännöksi»? »Generatiivisista säännöistä» tai jopa »mekanismeista» tässä tuskin voi olla puhettakaan, koska valmiin tuloksen, konkreetin tekstin, tulee olla ei vain kieliopillisesti vaan myös pragmaattisesti ja kontekstuaalisesti hyväksyttävä. Kielensisäiset ja -ulkoiset »säännöt» sallivat eri kombinaatiotapoja, eikä voi sanoa, että toinen olisi toista »oikeampi»; ratkaisu on tehtävä kieliopin, vieläpä usein kielisysteemin ulkopuolella. Tämän tutkimuksen aineisto on yleispätevään ratkaisuun liian pieni. »Omapäisyydestään» tunnettu perfekti tarjoaa ehkä kuitenkin kiinnekohdan, josta on mahdollista jatkaa.

Jos halutaan tutkia tekijöiden sekoittumista ja vaikutusten määrää, on yrittävä käyttää hyväksi niitä havaintoja, joita voi tehdä niiden osallisuudesta lauseen rakentumiseen. On tunnettua, että kieli ja kielentymisen objektit kykeytyvät toisiinsa vastavuoroisesti jokaisessa kieliyhteisössä. Kielisysteemi on jokaiselle puhujalle ennalta valmiina, ja se lyö leimansa puhujan »kielelliseen maailmankuvaan», mutta hänen ympäristöstä saamansa kokemukset ja niiden muutokset muuntavat kuvaa: myös (avoin) systeemi muuttuu. Koska kielelliset merkit ovat »symboleja» eivätkä siis ole suorassa yhteydessä tarkoitteeseen, ne käyttäytyvät systeemissään toisin kuin ympäröivän maailman objektit. Koska ne toisaalta ovat sovinnaisella tavalla sidoksissa objektimielteisiin, niiden täytyy kompleksisiksi merkeiksi (lauseiksi) yhtyessään sovittautua objektin rakennemalleihin sitä enemmän, mitä kauemmaksi osamerkit etääntyvät kielellisen merkin eksistenssimuodosta: strukturaalissa mielessä lause on tulokittavan asiointilan »kaltainen» (enemmän) kuin äänne. Mitä enemmän kielenulkoisia elementtejä kielessä vaikuttava struktuuriperiaate sisältää, sitä vähemmän yhtäpitävyyttä on odotettavissa voittopuolisesti kielellisten elementtien käyttäytymisen kanssa. Kun tutkimuskohteen laatu on tuollainen, on paikallaan ymmärtämismenetelmä, erityisesti siten, että asioita valaistaan vastavuoroisesti.

Niistä neljästä ilmiöstä, jotka ovat käyneet selville aineiston tarkastelussa — kieliopillisesta funktiosta, kontekstipiirteistä sekä P- ja K-tyypeistä —, on vain kielioppi luonteeltaan pelkästään kielellinen. Siksi on odotuksenmukaista, että perfektin puhtaasti kieliopillinen funktio, menneen ajan osoittaminen, on perfektin käytön kuvaamiseksi liian epäspesifinen. Toisaalta noemin »mennyt aika» täytyy vaikuttaa jo niihin ensimmäisiin tekijöihin, jotka osallistuvat lauseen kehittämisen syntymiseen, koska informaation sisältö täytyy noutaa muistista. Suomen kielihän sallii kolme kulloinkin omalla tempuksellaan ilmaistavaa menneen ajan aspektia. Niistä pluskvamperfekti pysyy varhemmuuden muotona vielä tempusten sisällä; sen sijaan tempukset ovat »aika»-noemin reaalistumina todellisuutta esitettäessä välttämättömiä. Niinpä jo ratkaistaessa, mikä kolmesta preteritimahdollisuudesta tulee kysymykseen, täytyy ottaa huomioon pragmatiikka. Kuitenkaan kieliopillinen luokka »varhemmuus» ei osoita

ajallista asemaa pragmatiikassa. Sen pragmaattisen asiointilan tulkitsemiseen, että juna on menneessä ajassa lähtenyt asemalta, voidaan käyttää kaikkia kolmea menneen ajan tempusta. Pragmatiikka tuottaa valintaa varten vain välttämättömän mutta ei riittävää ehtoa. Pluskvamperfektillä ilmaistu tapahtuma on kyllä sattunut objektiivisesti varhemmin kuin se, johon sitä näin verrattiin; puhujan täytyy kuitenkin ottaa tämä suhde huomioon vain silloin, kun se kuuluu informaatioon. Lineaarisuutta, joka on pragmatiikassa olennaista, voidaan kielellisessä esityksessä modifioida tai se voidaan jättää huomiotta.

Kontekstissa pragmaattiset asiointilat ovat jo jäsenyneet yksilöllisesti. Tässä »menneisyyttä edeltävä aika» on »fantasmassa deiktinen», takaisin päin aiemmin tapahtuneeseen tehty viittaus, joka edellyttää, että puhujan ontologinen olinpaikka on selvillä. Jos viittausta ei tehdä, konteksti muuttuu; konteksti on vahvemmin subjektiivis pohjainen kuin pragmaattinen yhteys. Tässäkään kieliopillinen kategoria ei ole silti ehdottomasti tarpeen, eikä se siis »ilmaise» kyseistä kontekstisuhdetta: monissa kielissä ei ole lainkaan pluskvamperfektiä, ja sen asemesta voidaan käyttää demonstratiivisia adverbeja tai luottaa siihen, että asianlaita ymmärretään lauseyhteydestä. Osoitusfunktio tällä kategorialla on tarkasti ottaen vain kieliopin alueella.

Sama pätee perfektin temporaaliseen elementtiin. Tässä tempus ei kuitenkaan pysy ajan alueella vaan sen funktioon liittyy kontekstuaalisia ja pragmaattisia elementtejä. Mutta kun kielelliset ja ei-kielelliset struktuurit eivät ole samanlaatuisia, ei tällöinkään voida käyttää kielellisiä merkkejä suoraan hyödyksi muilla »kentillä».

Tajunnan sisältönä olevassa informaatiossa ovat kaikki sen ainekset yhdenyneet kompleksiseksi kokonaisuudeksi. Perfekti-tempus esiintyy vain verbi-sanaluokassa, joka reaalistuu semanttisesti tapahtumana. Kaikki P-tyypit ryhmittyvät tapahtuma-käsitteen ympärille. Jokainen tapahtuma liikkuu sisäisessä näkemysmuodossa »aika», ja tempukset ovat grammaattisina funktioina nykyisyys-, menneisyys- ja tulevaisuus-ulotteiden osoittimia ajallisessa viittauskentässä. Kielioppi ja pragmatiikka ovat siis yhdistettävissä strukturaalien yhtäläisyyksien pohjalta, jotka ilmenevät semioottisissa ja kognitiiveissa suhteissa. Koska ne kuitenkin — kielelliseltä kannalta formuloiden — muodostavat kielensisäisiä ja -ulkoisia systeemejä, niiden väliset suhteet jäävät »systeeminulkoisiksi»; kieliopilliset käsitteet ovat suhdekäsitteitä, pragmaattiset sitä vastoin asiakäsitteitä. Perfekti-tempus osoittaa tiettyä menneen ajan lajia, ei olotilaa. Jos molemmat käsitteet yhtyvät yhdeksi ilmaisusisällöksi, on tuloksena uusi pragmaattis-kielellinen sisältö: menneisyydessä syntynyt olotila. Pragmaattisesti katsoen on kyseessä tautologia, mutta kielipsykologisesti voi olla suotavaa liittää informaatioon se seikka, että olotila on syntynyt jo menneisyydessä, esim. *Olen asunut Turussa* S 89. Saksassa tämän vivahteen tuo mukanaan ajan adverbi »schon», ja verbi voi olla silloin preesensissä. Tämä psykolo-

Wolfgang Schlachter

ginen näkökohta täydentää menneisyyden vaillinaisesti määrittämää perfektin funktiota siinä määrin, että perfekti voi saada vakaan paikan tempussysteemissä. Mutta koska tämä funktioaines esiintyy vain tietyissä pragmaattisissa oloissa, se ei kuulu samalla tavalla pääfunktioon kuin kieliopillinen ainesosa »mennyt aika». Kieliopillinen funktiorakenne ei kuitenkaan riitä perfektin kuvaamiseen. Pragmaattisen struktuuriperiaatteen vaikutus osaltaan vaikeuttaa selkeästi jäsentyneen, tiukasti kieliopillisen funktiorakenteen toteuttamista. Niinpä menneen ajan ja tilan yhdistelmä voidaan ilmaista myös imperfektillä, jopa niin, että puhtaasti kieliopilliset suhteet jäävät ennalleen.

Toisaalta perfektin käytössä myös semanttiset näkökohdat ovat tärkeitä, ja nämäkin vähentävät funktiorakenteen johdonmukaisuutta. Taulukko 1 ei sisällä ainoastaan viittä tapahtumamuotoa, jotka riippuvat verbien leksikaalisesta merkityksestä, vaan siinä otetaan lisäksi huomioon se näkökohta, johtako tapahtuma tulokseen vai ei, ja tämä taas riippuu kontekstista. Kaikki nämä yksityiset tekijät eivät kuulu kieliopillisen funktion tehtäväpiiriin, eikä niitä voi ryhmittää sen mukaan. Jos kuitenkin on kysymys formaalisista merkityksistä, kuten aspekteista, voi funktion mukainen säännöttely olla paikallaan.

Semantiikan piiriin kuuluvat taas piirteet. Ne ovatkin lähempänä kieliopillisia kategorioita kuin P-tyypit, koska ne ovat formaalis-semanttisia, siis yleispätevämpiä kuin lekseemit ja koska ne kuvaavat — semanttisina suureina — sisältöjään jo kielipsykologisesti leimaautuneina. Kieliopilliseen systeemiin piirteekään eivät silti kuulu; niitäkään ei suomessa osoiteta. Ilman muuta näyttää näin olevan piirteiden 1—4 suhteen. Nämä ovat lisäksi pareittain komplementaareja. Jos perfekti esiintyy molemmissa jäsenissä, eivät molemmat jäsenet (esim. transitiivisuus ja intransitiivisuus) voi kuulua pääfunktioon. Samoin on numeroiden 5 ja 6 laita. Nämä ja muut kuusi piirrettä poikkeavat P-tyypeistä siinä, että piirteet tulkitsevat käyttäytymistä ja P-tyypit tapahtumia. Piirteissä 5 ja 6 käyttäytyminen on toimintaa, tapahtumista jne., muissa piirteissä taas eräänlaista informaation stilististä leimaamista. Suhde P-tyyppeihin nähden ilmenee erityisen selvästi numerossa 12. Esimerkki: *Takkini taskussa on ollut kauan aikaa reikä* S 145. Informaationa on taskun viallisuus. P-tyyppi osoittaa, että on kysymys (jatkuvasta) olotilasta. Piirre 12 modifioi ilmauksen sisältöä nyt siihen suuntaan, että sisältö sijoittaa (perfektimuodon välityksellä) tilan asiatilanteeseen: hän on jo kauan tiennyt vahingosta mutta ei ole välittänyt sen korjaamisesta taikka on yrittänyt taskua turhaan paikata tai parsia tms. Sisällön perusteella P-tyyppi oli jo tunnettu; piirteen lisää puhuja ilmaisuhetkellä, piirre on siis sekundaari suhteessaan P-tyyppiin. Piirre syntyy »menneen ajan» ja P-tyypin yhteisvaikutuksesta mutta ei itse ilmaise tämän tapaan pragmaattista asiaintilaa.

Samanlaista käy selville muidenkin tyyppien analyysissä. Esitän vielä yhden tapauksen tehdäkseni selväksi piirteiden semanttisen luonteen. Mustalais-

nainen sanoo: »*Monia vuosia on siitä ajasta vierinyt, ja yhä me vain maita mantereita kiertelemme . . .*» C 101. Mustalaisten kiertolaisenosa on ennalta tunnettu (P-tyyppi 7); perfekti noutaa tapahtumisen menneisyydestä nykyaikaan, mutta lauseen merkitys ei vaadi jatkumista nykyajassa. Tämä vivahde käy selville preesensmuotoisesta jälkimmäisestä lauseesta; tämä (lause) määrää edellisen lauseen tempuksen. Perfektifunktio sisältää siis piirteen »jatkuvuus nykyaikassa», mutta piirre ei osoita informaatiolle välttämätöntä suhdetta lauseessaan vaan viittaa valinnaiseen tyylilliseen vivahteeseen, joka valmistelee seuraavan lauseen sisältöä. Tämä on tyyppillinen konstellaatio, jossa tiedetään, mitä perfekti ilmaisee, mutta ei kuitenkaan voida sanoa ennalta, milloin sitä käytetään.

Näin olemme jo aivan lähellä K-tyyppejä. Ne käyvät kaikki selville *parolesta*, aktuaalista kielenkäytöstä, ja siksi ne voidaan osoittaa kieliopin *langue*-suhteiden avulla vain epäsuorasti. (Kielensisäisten) K-tyyppien valinta riippuu (jo edeltäpäin tunnetuista kielenulkoisista) P-tyypeistä; taulukosta 2 ilmenee kuitenkin eräitä statistisia yhteyksiä P- ja K-tyyppien välillä, erityisen selvästi P-tyypin 5 ja K-tyypin d välillä. Piirteet toimivat tässäkin välittäjinä. Näin on ymmärrettävää esim., että K-tyypissä a esiintyvät usein piirteet 8 ja 9: *Ollista on kehittynyt hyvä puhuja* A 39. Subjekti ei ole »alus» vaan kommentti; predikaatti on sen tähden staattinen, informaatioltaan niukka: sen asemesta voitaisiin käyttää myös *olla-* tai *tulla-*verbiä. Koska informaatioon sisältyy tulos, lausekehityksen täytyy sisältää P-tyyppi 2, kun predikaatiksi valitaan *kehittyä*. Näin on määritetty, että lause ei kerro, kuvaa tms. sisältöään vaan referoi, »ilmoittaa tosiona» (piirre 9). Nyt on myös K-tyyppi määritetty: lause on deklaraatiivinen, sen tehtävä on kuvaus, puhumisasenne on selostava, informoiva. Kun predikaatiksi on valittu *kehittyä*, tulee aikamuodoksi pakosta mennyt aika. Minkä tempuksen puhuja valitsee, on informaation kannalta yhden-tekevää, eikä P-tyyppikään ratkaise asiaa. Vasta kun piirre 9 (jonka edellytyksenä ovat molemmat jo mainitut tekijät) on valittu lausekehitykseen, tempuksen tulee olla perfekti. K-tyyppi on sidoksissa tähän suhdeverkkoon niin löyhästi, että sen myötävaikutus voidaan sovittaa yhtä hyvin generointiprosessin alkuun kuin loppuunkin: jos tekstiympäristö on sellainen, että siihen tarvitaan K-tyyppi d:tä, lauseen muodostus lähtee siitä liikkeelle; jos taas ympäristö on irrelevantti tai puuttuu kokonaan, K-tyyppi voidaan päätellä pelkästään muiden tekijöiden yhdistelmästä.

Piirteen ratkaisevaa merkitystä perfektin valinnassa ei saa sentään ilman muuta yleistää. Tätä kysymystä on vielä perusteellisesti tutkittava. Jo mainitussa esimerkissä *Olen asunut Turussa kauan* informaation sisältö ehkä muuttuisi, jos käytettäisiin imperfektiä, koska *asua* on irresultatiivinen, kun taas *kehittyä* voi aktuaalisen yhteyden mukaan muuttua resultatiiviseksi. Siksi »nykyaikassa jatkuminen» ilmenee vasta asia- tai kontekstiyhteydestä. Tempusta koskevan

ratkaisun saa aikaan jo P-tyyppi: perfektiä on käytettävä, jotta ei olisi kysymys kertomuksesta. Kuitenkaan perfekti ei vedä tässä automaattisesti puoleensa piirrettä 7; piirrettä 9 käytettäessä informaatio ei muuttuisi. Tässä välttämätön vivahde ei kuulu ilmeisestikään tempuksen pääfunktioon. Tässä tapauksessa siis tempuksen valinta määräytyy ennen kaikkea verbin merkityksen ja P-tyypin perusteella. Ne riittävät kuitenkin vain jättämään imperfektin ja pluskvamperfektin pois luvusta. Perfektin erityinen tehtävä on saatava selville lauseyhteydestä.

Vastaavasti on kuvattavissa muidenkin K-tyyppien asema generointiprosessissa. Minun on tässä tyydyttävä jo sanomaani. Lisäanalyysit vain vahvistaisivat saman: K-tyypit kuuluvat *paroleen* niin ehdottomasti, että ne eivät voi tulla kieliopillisten funktioiden sisällöksi. Jos jotkut K-tyypit ovat perfektilauseelle luonteenomaisia, niin voidaan päätellä, että suomen perfekti ei ole puhtaasti kieliopillinen tempuskategoria. Se on omaksunut muutamia semanttisia (piirteet) ja pragmaattisia (P-tyypit) elementtejä, jotka voivat toteutua käyttötilanteessa valinnaisesti. Niillä on eräitä kognitiiveja yhtäläisyyksiä K-tyyppien ja perfektikategorian kanssa, esim. tuloksellinen tapahtuminen $\sim$ K-tyypit d, f, h $\sim$ piirteet 3, 5, 8, 9, 10, 11; tulokseton tapahtuminen $\sim$ K-tyypit e, g $\sim$ piirteet 4, 7, 12. Tämän kognitiivin sukulaisuuden ansiosta nämä heterogeeniset, eri ilmaisukerroksista peräisin olevat elementit voivat esiintyä yhtäaikaa.

Antaakseni käsityksen pragmaattisten ja kontekstuaalisten tyyppien ja niiden yhtäaikaisen esiintymisen taajuudesta esittelen taulukossa 2 koko materiaalin tyypeittäin järjestettynä.

Taulukko 2. Tapausten tyypeittäinen jakauma

P-tyypit:	1	2	3	4	5	6	7	Yht.
K-tyypit:								
a) erilliset lauseet	10	15	3	5	46	7	18	104
b) uuden teeman aloitus	6	15	—	1	20	1	1	44
c) keskustelu	15	13	5	4	41	7	43	128
d) referoiva esitys	37	72	—	5	93	9	53	269
e) tilanteen kuvaus	1	3	—	4	1	—	2	11
f) informaatio kertomuksessa	—	—	—	1	—	—	—	1
g) kertomus	—	1	—	—	2	—	3	6
h) mietiskely	3	1	—	—	3	7	6	20
	72	120	8	20	206	31	126	583

P-tyyppien numerot: 1. tila, 2. tuloksellinen kehitys, 3. tulokseton kehitys, 4. muutos, 5. tuloksellinen vaikutus, 6. tuloksellinen tapahtuma, 7. tulokseton tapahtuma.

Taulukosta selviävät seuraavat seikat:

1. P-tyypeistä on verrattomasti lukuisin numero 5 (tuloksellinen vaikutus). Seuraavina ovat numero 7 (tulokseton tapahtuma), 2 (tuloksellinen kehitys)

ja 1 (tila). Muut tyypit ovat paljon harvinaisempia. Perfekti osoittaa siis 377 tapauksessa nykyisyydessä ilmenevää tulosta ja 206 tapauksessa muuta. Siellä missä tulos on mukana merkityksessä, on kyseessä joko tahallinen päämäärän tavoittelu (numero 5 verrattuna 7:ään) tai asiaan kuuluva peräkkäisyys (numero 2 verrattuna 3:een). Ilman havaittavissa olevaa aktiviteettia tapahtuma vaikuttaa jatkuvasti numeroissa 1, 4 ja 7. Tämä »tuloksen» ja »tilan» jakauma selittää (semanttisesti) resultatiivisten verbien enemmyyden materiaalissa. »Tuloksettomien» ryhmässä perfektin esiintymisen täytyy motivoitua näitä suuremmassa määrin asiatilanteesta ja ajatuskontekstista.

2. K-tyypeistä selvästi eniten on luokkaa d (referoiva esitys), johon kuuluu tapauksista lähes kaksi kolmannelta. Vasta kaukana sen jäljessä seuraavat c ja a. Tosin a-ryhmän luvuista ei voi paljonkaan päätellä, koska kontekstuaalisella erillisyydellä voi olla mitä erilaisimpia syitä. Perfektin yleisyys referoivassa esityksessä viittaa siihen, että suosiossa on asiapitoinen, etäytetty objektiiviseen informaatioon pyrkivä esitys. On kuvaavaa, että tieteelliseen tekstiin I kuuluu 269 tapauksesta peräti 162. Perfektin funktion suhde K-tyyppiin osoittautuu löyhäksi: perfekti on »omiaan» tiettyihin kontekstityyppeihin, mutta nämä kaksi ilmiötä eivät ole vastavuoroisesti riippuvaisia toisistaan.

3. Tekstit sisältävät 367 päälausetta ja 216 sivulausetta, 471 myöntö- ja 112 kieltolausetta. Sivulauseiden runsaus selittyy ainakin osittain ajankulutilanteen puuttumisesta sivulauseessa; tämä seikka taas suosii staattista, referoivaa esitystä.

4. P-tyyppien teksteittäinen jakauma vastaa jossain määrin niiden taajuutta; ne ovat siis melko riippumattomia tekstin lajista. Lausesuunnitelma vaatii sivulauseen käyttöä, ja sivulause suosii perfektiä.

5. Neljästä käsitellystä tekstistä on tieteellisen osuus aivan selvästi suurin (209 tapausta, joihin ei nyt kuulu sivulauseita eikä kieltolauseita), vaikka stereotyyppisistä passiiviformuloista ei kaikkia tapauksia ole otettu huomioon. Muiden tekstien järjestys on S, A ja C. A:n osalta on otettava huomioon, että perfekti esiintyy esteittä vasta sivulta 45 lähtien. Vähimmillään perfekti-tapausten määrä on siis draamatekstissä. Suorassa esityksessä perfekti on ilmeisesti vähemmän suosittu. Enemmässä kuin puolessa C-tapauksia se esiintyy vuoropuhelussa.

6. Hajonta on K-tyypeissä vähän pienempi kuin P-tyypeissä: P-tyyppiä on keskimääräistä enemmän kohdissa a, c ja d, K-tyyppiä taas numeroissa 2, 5 ja 7; keskimääräistä yleisempien K-tyyppien määrä nousee 501:een, P-tyyppien taas 456:een 583 tapauksesta. Suurin on K-tyyppi d:n määrä (269 tapausta). Perin vähän on K-ryhmässä mukana tyyppiä e — g, P-ryhmästä vain tyyppiä 3. Hajonnan ero on siis pikemmin kvantitatiivi kuin kvalitatiivi. Kaikkiaan K-tyypit suosivat perfektiä näin ollen vähemmän kuin P-tyypit, mutta tästä on kuitenkin tärkeä poikkeus: tyyppi d. Tämä ei ole sattumaa.

Wolfgang Schlachter

Referoiva esitys on puhujan asenteen kannalta kertomuksen vastakohta. Tämän vastakohtadan kieliopillisena ilmentymänä on perfektin ja imperfektin oppositio. Tyyppi d:n aseman keskeisyys vahvistuu siitä seikasta, että se sattuu useimmiten yhteen P-tyyppien 2 ja 5 kanssa: molemmissa informaatioon kuuluu tuloksellisuus; näin ollen verbi on staattinen ja omiaan pelkkään tiedotukseen.

Jotta teksteistä havaittujen tekijöiden käyttötavat selvenisivät vielä lisää ja jotta päästäisiin lähemmäksi sen ongelman ratkaisua, milloin perfektia käytetään, on vielä pohdittava muutamia esimerkkejä, jotka kuuluvat tapausmääriltään suurimpiin ja pienimpiin.

2 d. Toiseksi yleisin yhdistelmä on K-tyyppiä d. *Kielitiede on viime aikoina hajaantunut . . . moniksi suunniksi* I 5. Samoin teoksen alkulauseesta; todetaan tuloksellinen kehitys. Kehitys on alkanut menneisydessä, verbi on kontinuatiivinen, esitys referoivaa, ajankulkutilanne irrelevantti; lisäpiirteitä numerot 8—12 ja 4: informaation kannalta on tuloksellisuus tärkeämpi kuin sen toteutuminen (ja sitä mukaa teon laatu). »Kehitys» takaa vain menneisyyden ja nykyajan välisen jatkuvuuden.

Informaation ydin: kielitieteen eriytyminen. Lausesuunnitelma: subjekti — predikaatti — adverbiaalimääritys ~ asia — mielekäs muutos. Formaalisemanttiset elementit: intransitiiviverbi. Leksikaaliset elementit: *kielitiede-, hajaantu-, suunta-*. Grammaattis-syntaktiset elementit: kaasus, numerus, sanajärjestys jne. Perfektin perusteluksi: kehitys ja tulos on tiedotettu kiinteänä, menneisyydestä nykyaikaan ulottuvana kokonaisuutena ja tosiasiana. Jos olisi käytetty imperfektiä, sisältö tosin pysyisi ennallaan, mutta ajankulkutilanne ja teonlaatu tulisivat relevanteiksi ja tulos jäisi pelkäksi päämääräksi.

5 g. Tuskin lainkaan esimerkkejä. Kuten edellä (s. 133) on huomautettu, tapaukset ovat joko vuoropuhelusta (ja ne voidaan silloin sijoittaa K-tyypin c-kohtaan) tai ne ovat praesens historicumin yhteydessä. *Mutta antiikin rauha on hävinnyt kodistanne . . .* S 34. Juttelu kertoo radionkuuntelijan epämiellyttävistä yllätyksistä, kun kauniin ohjelman keskeyttää mainoskatko. Tuloksellista tapahtumista, piirteet 2, 4, 6, 8, 9, 10, 12.

Ympäristönä on praesens historicum. Tämä kertomismuodon tyyllinen variantti sulkee jo kieliopin alueella imperfektin pois. Perfekti osoittaa tosin myös tässä mennyttä aikaa, mutta informaatiossa ei kuitenkaan ole olennaista varhemmuus »nykyaikaan» nähden vaan tosion toteaminen. Tässä kielenulkoiset tekijät puuttuvat jo lauseen hahmotukseen; tempus on historiallisen praesensin »värittämä», ja varhemmuus ilmenee selvemmin. Esimerkin epätavallisuus ei ole tyyppin 5 vaan tyyppin g varassa: tällä on »liikaa» vaikutusta, ja näin ollen se saa aikaan erikoistapauksen.

7 g. Vain vähän esimerkkejä: *Tanelia ei sen koommin ole nähty lättähattuisena* S 148: pakinan loppu; tämäkin on erikoistapaus. Lause on puhujan asenteen mukaan tyyppiä d. Kuuluminen tyyppiin g perustuu lauseen asemaan ympä-

Suomen tempusjärjestelmän reunamia

ristössään, ei lauseeseen itseensä. Ylimalkaan tapausta on arvioitava edellisen kanssa analogisesti. Tällaiset esimerkit osoittavat, että K-tyyppimme ovat epähomogeenisia. Lauseen suhde kontekstiin voi olla »aktiivinen» tai »passiivinen»: jos on kysymys grammaattisesta synonymiasta, voi jommankumman kategorian (esim. perfektin) valinta lisätä ympäristöön jonkin vivahteen sulke-matta silti pois toistakaan kategoriaa (tässä siis imperfektiä). Toisessa tapauksessa (kuten puheena olevassa esimerkissä) juuri ympäristö, kielenulkoinen tekijä, määrää kieliopillisen muodon: jos lause ei sijoittuisi pakinan loppuun, olisi ajateltavissa, että olisi valittu imperfekti. Tästä joudutaan päättämään, että grammaattiset kategoriat voivat esiintyä ei-grammaattisten tekijöiden vaikutuksen alaisina. Esimerkkivirkkeessä mainittu kulloinenkin asianlaita takaa ajatuksellisesti subjektin tietynlaisen »ominaisuuden». Koska ominaisuus on sidoksissa subjektiin, sillä on ajallis-paikallinen arvo, mutta tätä ei ole kuitenkaan sijaan tulevalla kielellisellä ilmauksella. (Tästä eronteosta ks. E. Koschmieder, Bayr. AW, Abhandlungen, NF. Heft 25 [1945] s. 56.) Verbin menneen ajan muoto on tässä siten epäspesifinen; lause voitaisiin muotoilla myös preesensia käyttäen. Perfekti on tässä siis joutokäynnissä; se täydentyy ajatuksellisesti vasta kontekstissa. Perfektin nimenomaista valintaa voidaan perustella monin tavoin: kertomuksen päättäminen johdattaa takaisin todellisuuteen; lopetus on usein erityisen tärkeä; se voi sisältää »opetuksen», päätelmän, yleispätevämmän toteamuksen; »ominaisuuden» kuulija ajattelee olevan vaikutukseltaan jatkuva jne. Kaikki nämä piirteet sitoutuvat vaikeuksista perfektin funktioon; kuitenkin sitä ei vaadi lauseen sisältö vaan konteksti. Perfekti on tässä niin sanoakseni »satunnaisesti» yhdessä tärkeimmistä funktioistaan — satunnaisesti siinä mielessä, että sitä ei vaadi lauseen sisällön grammaattinen struktuuri vaan lauseen tehtävä kontekstissa.

Suomen perfektin funktion määrittäminen

Tärkein tieto, joka on saatu materiaalin analyysistä, on se, että grammaattisissa kategorioissa on ei-grammaattisia aineksia. Nyt on tehtävä se metodinen kysymys, kuuluvatko nämä ei-grammaattiset elementit kielioppiin vai eivät, voidaanko niitä ottamalla mukaan kategorioihin siis ikään kuin »grammaattistaa». Kokemus näyttää opettavan, että raja kulkee kielittäin vaihdellen. Tarpeellisin varauksin haluaisin kuitenkin uskaltaa esittää seuraavan väitteen: kieliopillisten kategorioiden pääfunktioiden on osoitettava yksityisissä kielissä grammaattisia suhteita; vastaavasti ei-grammaattiset sisällöt voivat, jos niitä lainkaan voidaan ottaa mukaan funktiosysteemiin, esiintyä vain sivufunktiona.

Alussa vaadittiin kieliopillis-syntaktisen systeemin täydelliseksi kuvaamiseksi vastausta kahteen kysymykseen: mitä kategoriasysteemi ilmaisee ja milloin

kategorioita käytetään. Kysymyksen asettelun kahtalaisuus selittyy siitä, että kategoriat ovat useimmiten monifunktioisia ja että ne eivät ole kielen ainoita ilmaisukeinoja. Esim. sen toteamuksen rinnalla, että suomessa yksi partitiivin pääfunktioita on partiaaliobjektin osoittaminen, täytyy sen tiedon olla toisarvoista, milloin partiaaliobjekti suomessa esiintyy; näin esim. sellaisissa yhdyssanoissa kuin *osaaottava* (Aarni Penttilä, Suomen kielioppi, Helsinki 1957, s. 270). Tämäkin tapaus kuuluu kyllä kielioppiin mutta sananmuodostuksen puolella. Jos sanomme imperfektin esiintyvän erittäin mielellään kerronnassa, olemme näin jo kieliopin ulkopuolella; aina näkökannan mukaan on kyseessä tieto mm. kielellisestä suorituksesta (kuvaus), kielellisestä toiminnasta (käyttö), kielellisestä perspektiivistä (kielipsykologia), tekstin muovautumisesta (konteksti) jne. Tässä kategoria »osoittaa» kuitenkin vain imperfektitempusta, ei itse kertomista. Tempus on kerronnan edellytys; se voi kuitenkin esiintyä myös esimerkiksi selostuksessa, menneen ajan tapainkuvauksissa yms. Sen mitä on tarkoitettu, ratkaisee konteksti, ei kielioppi.

Sama pätee perfektitempukseen: se ei osoita kontekstityyppettä, nämä siis eivät voi esiintyä funktiosysteemissä. Perfektin yksi erikoisuus on kuitenkin, että eräät P-tyypit ja piirteet kuuluvat niin usein ja niin erottamattomasti perfektin funktioihin, ettei tässä voi puhua suoranaisesta »osoittamisesta» mutta kyllä olennaisista funktioelementeistä. Meidän täytyy siis turvautua perfektin funktioiden määrittämisessä kategorianulkoisiin, vieläpä kielenulkoisiin seikkoihin. Tämä ilmenee siitä, että perfektilause voidaan sisällön muuttamatta enimmäkseen »ilmaista myös toisin». Tempuksen valinta riippuu puhujan tiedotusnäkökulmasta. Valaiseva rinnakkaistapaus ovat aspektit. Nehän ilmaisevat, haluaako puhuja nähdä tapahtuman kokonaisuutena vai vielä käynnissä, riippumatta informaation sisällöstä. Ratkaiseva ero perfettiin nähden on kuitenkin siinä, että aspektit — siellä missä ne kuuluvat kieliopilliseen systeemiin — on ilmaistu morfologisesti, kun taas »perfektin näkökannalta» vain menneen ajan elementti, siis juuri epäspesifinen ainesosa, on saanut grammatteisesti kiinteän muodon.

P-tyypit, jotka ovat käyneet aineiston analyysissä selville, ovat aikaan suhteutetun olemisen yleisimmät pragmaattiset parametrit: tila, muutos, toiminta, tapahtuminen. Niiden täytyy siis ilmetä jokaisen verbinsisällön yhteydessä, eivätkä ne siksi voi itse olla grammaattisia funktioita. Parametreihin liittyvästi ilmenee uusi näkökohta, nimittäin se, sisältyykö tapahtumaan relevantti tulos vai ei. Parametrit selviävät jo verbin leksikaalisesta tai viimeistään lauseenmukaisesta merkityksestä, mutta tulos on asiatilanteen ainesosa. Parametrit ovat siis kielensisäisiä, tulokset kielenulkoisia aineksia. Taulukko 2 näyttää, että tuloksen huomioon ottaminen on osallisena P-tyypeissä eri tavoin: numero 1 ei sisällä koskaan tulosta, numero 5 sen sijaan aina; numero 4:n tapauksista yksikään ei ole tulokseton (niitä on hyvin vaikea

Suomen tempusjärjestelmän reunamia

erottaa tyypeistä 1 ja 3); molemmat mahdollisuudet ovat edusteilla pareissa 2 : 3 tai 6 : 7, kuitenkin niin, että tulos on osallisena kehityksessä (numero 3) miltei aina mutta se kuuluu taas erittäin epämääräisessä »tapahtumisen» parametrissa vain neljännekseen tapauksista. Olisi odotettavissa, että kaksi toisiaan täydentävää näkökohtaa (tuloksellinen : tulokseton) käsittäisivät yhdessä koko aineiston. Koska tämä ryhmitys kuitenkin reaalistuu konkreettissa yksittäistapauksessa, *parolessa*, sisällöllisten näkökohtien mukaan, ovat jokaisessa lauseessa molemmat variantit (tuloksellinen : tulokseton) mahdollisia niin pitkään, kuin verbin merkitys sen sallii. Näin selittyy P-tyyppien suuri määrä: ei ole kyseessä pelkästään »tuloksellisuus»-tekijän mukanaolo vaan myös se, minkä laatuinen on se verbin osoittama tapahtuminen, joka johtaa tulokseen. Taulukon 2 mukaan »tuloksellisuuden» vaihtoehto on tavalisempi (377 : 206), mutta se käy selville yhteydestä eikä sillä ole mitään spesifistä morfologista korrelaattia. Välttämätön kielellinen yhteys, josta käsitteellis-sisällöllinen tekijä »tulos» tunnistuu, on predikaattiverbin leksikaalinen merkitys ja tempus.

Leksikaalisilla ja pragmaattisilla merkityselementeillä, jotka perfektissä pakosta liittyvät tempuskategoriaan, on se yhteinen tuntomerkki, että ne ovat formaalisia: resultatiivisuus tai kursiivisuus ilmaisee sen tavan, miten kunkin tapahtuman täytyy sujua; tila, kehitys, toiminta jne. osoittavat sen näkökannan, jonka varassa tapahtuman tulisi näyttäytyä keskustelun osapuolille; tempus vihdoin ilmaisee tapahtuman ajallisen aseman puhehetkeen nähden. Nämä tekijät kuuluvat kyllä erilaisiin olemisen tasoihin, mutta ne ovat kaikki kognitiiveja, ja siksi ne on mahdollista punoa yhdeksi ylemmäksi yhdistelmäksi.

Piirteistä muutamata voidaan funktiota määritettäessä karsia redundantteina eräissä tapauksissa: numerot 1 ja 2, kun ovat kyseessä P-tyypit 1, 3, 4 ja 5; numerot 3 ja 4 P-tyyppien 1—5 ja 7 yhteydessä; numerot 5 ja 6 P-tyypeissä 1—6; samoin numero 7 (P-tyypeissä 1—6 piirre esiintyy »tuloksettomissa» P-tyypeissä); numerot 10 ja 11 (vrt. s. 120; vastaavasti vain »tuloksellisissa tyypeissä»). Redundanssi on seurausta tekijöiden alumpana kehitelystä hierarkiasta: P-tyypit ja sanan merkitys ovat kielellisessä muotoilussa piirteisiin verrattuna primaareja. Numerot 9 ja 12 sitä vastoin esiintyvät kaikkialla, siis riippumatta P-tyypeistä; ne voivat siksi olla riippuvaisia vain verbinmuodon grammaattisesta funktiosta. Positiivisesti formuloiden: niiden täytyy kuulua perfektin pääfunktioon, ja pääfunktiolla täytyy olla spesifisen menneen ajan ilmauksen muoto. Näiden kahden piirteen erikoisasema selittyy niiden laadusta: numero 12 solmii (ajatuksellisen, kielellisesti formuloimattoman) suhteen asiatilanteen ja asiayhteyden välille, se kuuluu siis funktion puolesta tärkeään pragmaattiseen tasoon; numero 9 kuuluu informaation alaan: se luokittelee informaation tosioksi ja huolehtii siitä, että ilmaus saa »esityksen»

Wolfgang Schlachter

muodon. Molemmat piirteet ovat informaation ajatuksellisen formuloinnin yleisiä ehtoja ja edeltävät näin ollen kielellistä formulointia. Ne ovat performansialueen muodollisia aineksia ja samanaikaisesti yhtä hyvin kielellisen ilmaisutavan kuin grammaattisten funktioiden sisältöjä: inessiivin funktion »sisältö» on »jossain sijaitsevan» muodollinen tilasuhde; faktisuus — informaation arvon muodollinen mittapuu — kuuluu perfektilauseen sisältöön ja perfektikategorian funktioon. Juuri tämä symmetria informaation ja ilmaisun rakenteessa mahdollistaa informaation kielellisen ilmaisun.

Sielläkin missä piirteet eivät ole redundantteja, ne ovat ilmeisesti yhteydessä verbin merkitykseen ja P-tyyppihin: transitivisuuskorrelaatiolla ei ole tunnistettavaa suhdetta perfektiin; joskus jostakin sen jäsenestä on joko vain vähän esimerkkejä (P-tyyppi 2, 6) tai sitten molemmat esiintyvät ilman eroa (7). Koska teonlaadut edustuvat tässä vain semanttisesti, ne riippuvat verbin merkityksestä. Esimerkiksi numerossa 4 vaikutus (Resultat) tosin ulottuu nykyaikaan asti, mutta sillä ei ole tulosta (Ergebnis); numerossa 6 molemmat korrelaation jäsenet ovat edusteilla. Piirteiden 5 ja 6 semantiikasta riippuva ero haalistuu vain P-tyypissä 7 tavallista useammin, esim. *Seitsemän veljestä on kirjoittanut Aleksis Kivi A 99*; perfektin käyttöä tämä ei kosketa. Piirre numero 7 mainitaan mielellään luonteenomaiseksi perfektille. Aineistossani se esiintyy vain yhdessä P-tyyppien 1 ja 3 kanssa, siis 80 tapauksessa. Se on semanttisesti relevantti vain siellä, missä se on pragmaattisesti redundantti. Piirrettä 8 esiintyy kaikkialla, ja se voisikin kuulua pääfunktioon. Se on negatiivinen vastike kertovalle peräkkäisyydelle ja niin selvästi kontekstuaalinen, että se voi vaikuttaa lausekielioppiin vain yhdessä numero 9:n kanssa: koska perfektilause ilmoittaa tosioita, on niiden ajatuksellinen suhde muihin sisältöihin irrelevantti. Toisin kuin grammaattiset funktiot, piirteet esiintyvät tavallisesti lyötäytyneinä yhteen grammaattisten kategoriain kanssa, ja niiden tärkeys funktiolle riippuu niiden asemasta alumpana osoitetussa tekijöiden hierarkiassa. Piirre 8 on tässä suhteessa merkitykseltään sekundaari. Sama koskee piirteitä 10 ja 11, jotka ovat sidoksissa »tuloksen» (Ergebnis) elementtiin. Tämä kytkös koskee kuitenkin vain sisältöä; se käy selville vasta jälkeinpäin lauseen sisällöstä eivätkä sitä määrää kuten P-tyypeissä 2, 4, 5 ja 6 kytköksen pohjana olevat pragmaattiset olot. Esimerkkejä: *Ovatko jäät jo lähteneet kotijärvestä? A 100*: vaikutuksen (Resultat) sisältäisi myös imperfektivariantti; perfektissä on kysymys jäättömästä tilasta, niin ettei oteta huomioon tapahtumista, joka sen saa aikaan (piirre 10). *On tultu joulukuun puoliväliin A 45*: verbin ilmoittama ajan kulku on kontekstissa irrelevantti (kuvauksen aloitus); yhtä hyvin voitaisiin sanoa *ollaan joulukuun puolivälissä*. Mihin saavutaan, on aikaa koskeva tieto, johon verbi vain »johtaa» (piirre 11). Nämä ovat sisällön vivahteita, jotka lujittavat piirrettä 9 mutta jotka eivät itse osallistu perfektin funktioon.

Piirteet rakentuvat siis enimmäkseen yksilöllisistä semanttisista vivahteista

eivätkä ne siksi voi olla grammaattisten (formaalisten) funktioiden ainesosana (1—8, 10, 11). Mutta silloin kun jonkin pragmaattisen (numero 12) tai informatorisen (numero 9) elementin yhteenosuminen temporaalisen kanssa motivoi riittävästi perfektin esiintymisen, täytyy piirteitä pitää — joskaan ei grammaattisesti — funktioelementteinä: ne ja tempus ovat vastavuoroisesti toistensa ehtoja, vieläpä riippumatta verbin leksikaalisesta merkityksestä ja kontekstin yksilöllisistä edellytyksistä. Perfekti ei osoita piirteitä vaan sisältää ne. Kääntäen: piirteet eivät osoita grammaattisia suhteita, vaan ne ovat välttämättömiä kognitiiveja ehtoja perfektissä ilmaistulle ajankäsitykselle.

Perfektin funktion jäsentyminen

A. *Pääfunktio*. Perfekti osoittaa asiasisältönään mennyttä, puhujasta erillään tarkasteltavaa tapahtumaa asiantilana. (Vrt. O. Ikola, Ann. Univ. Turkuensis, Ser. B XXXIV, Turku 1950, s. 94 ja § 74, 84, 93, mutta myös § 69, jossa pääfunktio on muotoiltu hiukan toisin.)

B. *Sivufunktiot*

1. *Joutokäyntifunktiot*

a) Perfekti huolehtii futurum exactumin tehtävistä.

b) Perfekti osoittaa konkreettien yksilöllisten seikkojen yleisiä ominaisuuksia (Ikola mts. 62: perfektin osoittama tapahtuma sattuu »aikaisemmin kuin nykyinen abstraktinen hetki»). Vrt. E. Koschmieder, Abh. Bayer. Ak. Wiss., Phil.-hist. Abt., NF 25 (1945), s. 56.

2. *Tyylillinen sivufunktio*. Perfekti referaatissa tavallisemman pluskvamperfektin rinnalla. (O. Ikola, Ann. Acad. Scient. Fenn., Ser. B. 121, Helsinki 1960, s. 150.)

C. *Kontekstifunktio*. Tapahtumisen ilmaiseminen perfektillä antaa epäsuoraa informaatiota; puhuja on päättellyt tapahtuman kulun tai on kuullut siitä muilta.

Huomautuksia

Kohtaan A: Funktion grammaattinen osa (varhemmuus) on täydennettävä pragmaattisella. Puhuja esittää tapahtuman ajatusyhteydessä suhteutettuna omaan nykyaikaansa (mm. tila, tulos), asiatilanteessa taas eristeisenä, »peräkäistämättömänä», yksinäisenä; hän ei välitä siitä, että tapahtumalla on jatkuvuutta, vaan tiedottaa sen vain väistämättä temporaalisesti ilmaistuna todellisena asianlaitana. Pragmaattiset kategoriat, joilla on perfektissä merkitystä, ovat tila ja muutos. Monet Ikolan (mts. 85—) käsittelemät vivahteet ovat luonteeltaan semanttisia, eivätkä ne kuulu funktioon. Tämä pätee varsinkin siihen suomenluonteiseen tapaukseen, että tapahtuma jatkuu nykyajassa.

Wolfgang Schlachter

Kohtaan B 1 b: Vain verbin osoittamalla »ominaisuudella» on ajallis-paikallinen arvo, ei sen sijaan mainitulla (enimmäkseen tavanomaisella) toiminnalla. Perfekti on »korviketempus», joka on vain yhteyteen kuuluvan asemansa takia (»ominaisuus oli olemassa myös tuolloin») »varhempana tosona» suhteessa aitoon perfektiin.

Kohtaan B 2: Perfekti ja pluskvamperfekti ovat keskenään vaihdettavissa. Perfektin käyttö tekee esityksen elävämmäksi.

Kohtaan C: Perfekti säilyy sekagrammaattisessa funktiossaan mutta saa lisäksi läheisen kontekstuaalisen funktion, joka ei pluskvamperfektisessä muotoilussa aina käy selväksi. Lauseen sisältö on ajatusyhteydessä irrallinen (piirre 8), puhuja ei vastaa siitä millään muotoa. Grammaattisena kategoriana perfektilä ei ole tämän funktion kanssa mitään tekemistä.

Randwerte des finnischen Perfekts

Wolfgang Schlachter (Göttingen)

II. *Bestimmung der finnischen Perfektfunktion.* Der 1. Aufsatz zu unserem Thema sollte zeigen, dass das finnische Perfekt in seiner Funktion neben den grammatischen auch nicht-grammatische Bestandteile enthält. Dadurch sprengt es das eindimensionale Tempussystem, zu dem seine grammatische Funktion gehört. Im vorliegenden Aufsatz wird versucht, aufgrund des o. erwähnten Korpus von rund 600 Belegen (s. Referat zu I, S. 25–26) die wichtigsten Mischungsformen in der finnischen Perfektfunktion zu ermitteln, ihre Bestandteile und ihre Häufigkeit festzustellen und daraus Schlüsse über den Aufbau der Funktion zu ziehen.

Da sich das Vorkommen des Perfekts aus stringenten grammatischen Regeln nicht voraussagen und also die Funktion auf diesem Wege nicht ableiten lässt, wurden aus der Analyse des Materials drei Gruppen nicht-temporaler Parameter entwickelt und untersucht, in welcher Weise und in welchem Umfang das Auftreten des Perfekts von ihnen bedingt wird. Es wurden 7 pragmatische Typen (»P-Typen»), 8 Kontexttypen (»K-Typen») und dazu 12 »Merkmale» aufgestellt. Um simultanes Vorkommen der beiden Typengruppen zu erfassen, wurden sie in

einem Koordinatensystem angeordnet und die Häufigkeit der Perfektfälle tabellarisch mitgeteilt (Tab. 2). Die Merkmale sind semantische Kennzeichen allgemeiner Natur wie Transitivität, Aktivität; sie sind im Einzelfall mit der Wahl des betr. Verbs vorgegeben, Häufigkeitsberechnungen sind hier nicht zweckmäßig; es wurde nur die Korrelation von P-Typen und Merkmalen ermittelt (Tab. 1).

Von den P-Typen sind am häufigsten »Aktion mit Ergebnis», »Geschehen ohne Ergebnis», »Entwicklung ohne Ergebnis» und »Zustand». Von den K-Typen ist weitaus am häufigsten die referierende Darstellung (fast 2/3 der Belege); es folgen Gespräch und isolierte Sätze. Von den Merkmalen treten in sämtlichen Belegen auf: »als Faktum mitteilbar», »isoliert im Gedankenkontext» und »der im Verb bezeichnete Prozess baut eine Sachsituation in die Vergangenheit aus».

In die Perfektfunktion aufzunehmen ist von den P-typen nur die Zuständigkeit. Alle anderen Typen differenzieren die Zuständigkeit so, dass sie in den jeweiligen Kontextzusammenhang hineinpasst. Im Material treffen am häufigsten zusammen P-Typ »Aktion mit Ergebnis»,

K-Typ »referierende Darstellung« und Merkmal »als Faktum mitteilbar«. Die drei Parametergruppen bilden eine Reihe vom Allgemeinen zum Individuellen, vom Grammatischen zum Semantischen. Alle drei wirken gewöhnlich beim Zustandekommen des Satzes zusammen. P- und K-Typ konstituieren die Situation als Satzrahmen bzw. die Stellung des Satzes im Kontext, die Merkmale bestimmen die Auswahl unter den möglichen Lexemen. Die Typen sind komplementär angeordnet, so dass jeweils nur einer zur Anwendung kommt; von den Merkmalen schliessen sich nur die ersten sechs paarweise aus; die übrigen können gleichzeitig vorkommen, z.B. Transitivität und Resultativität. Die sechs komplementären Merkmale sind diejenigen, die mit der lexikalischen Bedeutung der Verben gegeben sind; z.B. *jutella* 'plaudern' ist aufgrund seiner lexikalischen Bedeutung intransitiv und irresultativ. Die anderen Merkmale gehören in die *parole* und sind jeweils von der Satzbedeutung abhängig.

So werden die Bedingungen für das Vorkommen des Perf. unter 5 Gesichtspunkten bestimmt: grammatisch-morphologisch (Verbform zur Tempusbezeichnung), semantisch (Merkmale 1–6), informatorisch (Merkm. 7–12), pragmatisch (P-Typen), kontextuell (K-Typen). Dass die Verteilung auf diese 5 Ebenen gerade die Merkmale in 2 Untergruppen zerlegt, ist nicht zufällig: die Semantik ist diejenige Seite der Sprache, die sowohl intra- wie extralinguale Aufgaben zu erfüllen hat; sie muss bezeichnen und verknüpfen. Bei der Wahl der einzelnen Perfektform ist die grammatische Funktion notwendige, die übrigen Faktoren zureichende Bedingung für die Anwendung. Das bedeutet, dass bei der Satzplanung das Vergangenheitstempus, weil man zwischen Imperfekt und Perf. wählen kann, zuletzt entschieden wird. Die übrigen Faktoren sind durch den Informationsinhalt mehr oder minder vorgegeben, können also nicht beliebig verändert werden.

Die Funktion des Perf. lässt sich dem-

nach nur unter Heranziehung nicht-grammatischer Elemente beschreiben. Das Zusammenspiel der grammatischen Funktion mit den nicht-grammatischen Faktoren wird dadurch erleichtert, dass zwischen diesen gewisse kognitive Ähnlichkeiten bestehen, z.B.: Vorgang mit Ergebnis ~ K-Typen referierende Darstellung, Information durch Erzählung, Reflexion ~ Merkmale resultativ, Aktivität, isoliert im Gedankenkontext, als Faktum mitteilbar, Ergebnis für die Information wichtig, Prozess und Ergebnis eng verbunden; Vorgang ohne Ergebnis ~ K-Typen Situationsschilderung, Erzählung ~ Merkmale Aktionsart ohne Einfluss, Fortsetzung in der Gegenwart, Prozess baut Sachsituation nach rückwärts aus.

Die Analyse des Materials führt zu folgender — mit allem Vorbehalt aufgestellter — Hypothese: Hauptfunktionen grammatischer Kategorien müssen grammatische Beziehungen bezeichnen; nicht-grammatische Inhalte können, wenn sie überhaupt ins System der Funktionen gehören, nur als Nebenfunktion auftreten. Die K-Typen fallen nicht in die Hauptfunktion. Die P-Typen sind die allgemeinsten pragmatischen Parameter für Sein in der Zeit; relevant für das Perf. werden sie erst durch die notwendige Verknüpfung mit dem Tempus Präteritum. Von den Merkmalen müssen »als Faktum mitteilbar« und »Prozess baut Sachsituation nach rückwärts aus« in die Hauptfunktion gehören, weil sie in allen P-Typen belegt sind. Zumeist aber bewirken Merkmale individuelle semantische Schattierungen und können nicht in die Hauptfunktion aufgenommen werden. Die Einbeziehung nicht-grammatischer Elemente in die Hauptfunktion beruht auf dem kognitiven Zusammenhang zwischen ihnen und der Perfektfunktion.

Die Hauptfunktion des Perf. kann folgendermassen formuliert werden: das finnische Perf. bezeichnet einen vergangenen, vom Sprecher isoliert betrachteten Vorgang als Sachverhalt.